

Олексій Онищенко,

генеральний директор НБУВ, академік НАН
України, президент Асоціації бібліотек України

НАЦІОНАЛЬНІЙ БІБЛІОТЕЦІ УКРАЇНИ ІМЕНІ В.І.ВЕРНАДСЬКОГО - 80 РОКІВ: ЗДОБУТКИ І ПЕРСПЕКТИВИ*

У ракурсі проблем і пошуків шляхів подальшого розвитку бібліотек України розглядається їх непересічне значення для піднесення духовності, знань, культури, економіки, зміцнення державності.

Аналізується значення фундаментальної концепції, закладеної у формування Національної бібліотеки України, для розвитку сучасної бібліотечної справи.

Визначається оригінальна модель і призначення національної бібліотеки майбутнього, книгозбірні XXI ст. як інформаційно-бібліотечного комплексного центру, де будуть сконцентровані всі носії інформації: ті, що вже створила і котрі ще створить людська думка.

За весь період свого розвитку наша книгозбірня збрала в своїх фондах, сконцентрувала переважну більшість створеної в Україні інтелектуальної продукції за 1000 років - і рукописної, і друкованої, і на електронних носіях. Про ювілей Бібліотеки вже говорилося і писалося багато. П'ятий номер журналу «Бібліотечний вісник» за 1998 р. був повністю присвячений цій урочистій даті. Перед ювілеєм вийшла монографія, в якій відбито період історії НБУВ від заснування до початку Великої Вітчизняної війни.

Я ж хочу, можливо фрагментарно, подивитися на реалізацію концепції фундації Національної бібліотеки, оцінити значущість цієї концепції для подальшого розвитку книгозбірні.

Її було створено в дуже неспокійний час, власне з нуля, але формувалася й закладалася установа як бібліотека світового рівня і світової ваги. Біля її джерел стояли вчені високого рангу з величезним досвідом наукової діяльності. Ці особистості мислили масштабно, тому й задумували бібліотеку не просто як сховище книжок, рукописів, документів, а як науковий центр, що забезпечуватиме інформацією науку, освіту, культуру, управління, сприятиме духовному зростанню народу.

Ідея мислителів початку XX ст. втілювалася в життя протягом усієї 80-річної історії установи. Хоча на різних етапах - з різним успіхом.

Бібліотека починалася з однієї книжки. Член Тимчасового комітету по заснуванню Національної бібліотеки Української Держави, видатний український учений, літературознавець Сергій Олександрович Єфремов попросив свого товариша дати хоча б одну книжку у фонди. Той передав в історично-філологічний відділ «Короткий опис Києва» Максима Берлінського. У протоколі ця книжка значиться під №1. Отже, саме з неї й почалося формування нашої Бібліотеки.

Тепер НБУВ - одна з найбільших бібліотек світу, найбільша в Україні, третя за обсягом фондів серед книгозбірень колишнього Радянського Союзу.

Вартість будь-якого концептуального підходу визначається ідеєю, моделлю архітекtonіки майбутньої справи. Бібліотека була задумана комплексно: як національна, світова, наукова академічного рівня. Функціональний зріз - установа мала бути не тільки бібліотечною, а й науково-дослідною, культурно-просвітницькою. І не просто сховищем, зібранням рукописних і книжкових цінностей, а одночасно й архівом та музеєм. Тобто, вона її фундаторам бачилася як полівидова структура інформації, документів. Такий підхід мав вирішальне значення для розвитку та піднесення ролі не тільки бібліотек, а й взагалі бібліотечної справи в Україні. Підхід був дивовижно прозорливим.

Кожна бібліотека, кожний інформаційний центр - це, передусім, багатство фонду. Чим він більший, різноманітніший, тим і бібліотека багатша у функціональному й змістовому аспектах.

* Виступ на Міжнародній науковій конференції, присвяченій 80-річчю НБУВ (Київ, 13-15 жовтня 1998 р.).

У 1918, 1919 роках процес нагромадження масивів не був стабільним. Але вже на початку 1920 р. справа значно інтенсифікувалася і в 1934 р. Бібліотека вже мала 7 млн. од. зб. Відтоді до сьогодні ця цифра зросла до 13,5 млн. од. зб. Але, незважаючи на такий потужний обсяг, останнім часом динаміка зростання фонду пішла на уповільнення, що є негативним показником. Ненайкращим чином вплинуло на фонди й їх розпорошення, часткове розукомплектування для наповнення науково-технічної, медичної, сільськогосподарської бібліотек. З погляду концентрації інформації, розвитку комплексу повноцінного інформаційного обслуговування це дроблення однієї універсальної бібліотеки на кілька галузевих нагадує безгосподарне розгалуження одного великого джерела на кілька джерелець, з яких складно досхочу напитися. Не на користь загальнобібліотечній справі було й створення дрібних установ та підрозділів науково-технічної інформації зі своїми окремими бібліотеками. То - гіркий і повчальний урок на майбутнє. Як свідчить історичний досвід комплектування ресурсу Бібліотеки, фонд у великих бібліотеках має бути багатогалузевим, багатопрофільним і не розпорошуватися. Тобто, повинен бути бібліотечно-інформаційний макрокомплекс - бібліотечна, бібліографічна, науково-дослідна та культурно-просвітницька установа.

Настав час проаналізувати, наскільки реалізувалася взагалі класична ідея фундаторів Бібліотеки й якою вона нам надалі бачиться.

Бібліотека мислилася як комплексна установа, що забезпечує постійне накопичення багатства фонду, ресурсів інформації, її обробки, введення в науковий та культурний обіг, дослідження і організацію знання. Ми часто забуваємо цю важливу останню позицію. Йдеться не просто про зібрання фонду, книжок, не про обслуговування читача окремими книжковими одиницями, навіть колекціями книжок, колекціями рукописної та друкованої продукції, а - про структурування знань, їх організацію. Тоді можна говорити не про поодинокі ланочки знання, а про комплексний всебічний інформаційний матеріал, про виробництво знання, як замислювали фундатори Бібліотеки і що ще й нині не стало центром, ядром бібліотечної науки.

Суть найпершого завдання бібліотеки не в механічному накопиченні, «скиртуванні» документів, а в упорядкуванні, систематизації, класифікації, організації знання, зафіксованого на всіх видах матеріальних носіїв. Що ж до інформаційного забезпечення, популяризації знання, інформації про нього, тут ми виробляємо вторинне

знання - бібліографії, анотації, дайджести, путівники, покажчики та ін., що має важливе значення для виконання ролі бібліотеки як інформаційного центру суспільства, для всієї діяльності з обслуговування користувачів книгозбірні, для розвитку промисловості, науки, освіти, культури, управління. І це друге завдання бібліотеки - індустрія знання - ще теж не розгорнуте такою мірою, як цього вимагає інформатизація суспільства.

У концепції засновників Бібліотеки підкреслювалися проблеми дезидерати, тобто пошуку найважливішої документації, найцінніших наукових видань. Скажімо, якийсь екземпляр зіпсовано, загублено, він вийшов з ужитку, то слід знайти в резервному фонді й передати в діючий фонд дублікат - це одна з функцій дезидерати. Але її суть - відшукати ті найважливіші видання, ті перлини наукових інформацій та знань, яких нема в бібліотеці - й вітчизняні, і зарубіжні - й сконцентрувати їх у себе. В цьому напрямі наші попередники діяли дуже активно. Надсилалися листи за кордон, відряджалися гінці для відбору літератури, якої ще не було у фондах. Навіть академіки, а саме вони найкраще усвідомлювали цінність наукової літератури, вважали за свій прями́й обов'язок займатися цією справою і займалися нею професійно, відповідально, бивчаючи, зокрема, книгозбірні приватні і відбираючи з них найціннішу літературу для новоствореної Бібліотеки.

І сьогодні дезидерата, яку треба розглядати не у внутрішньому вузькому смислі, а ширше, не втратила свого винятково важливого значення для пошуку значущих наукових видань. Вона актуальна нині ще й тому, що виникли ускладнення з комплектуванням, з надходженням літератури до Бібліотеки, а вона повинна мати в своїх фондах фундаментальні наукові праці, де закладено найновіші інтелектуальні ідеї.

Щодо волянсії, яка передбачалася в структурі НБУВ від самого початку. У перші роки функціонування Бібліотеки в комплектуванні був спеціальний розділ аркушевої продукції. З часом цю позицію відсунули на другий план, що було неочікувано, адже у відозвах, листівках, заявах, об'явах, гаслах, плакатах та інших невеликих документах простежується важливий зріз епохи, громадської думки, нових суспільних ідей, нових проєктів. Така інформація має своє непересічне значення для науки, її треба збирати й нагромаджувати в бібліотеках. До того ж вона обходиться нам безкоштовно.

Бібліотека замислювалася, і в цьому її суть як центру наукового освоєння рукописної й друкованої літератури, як осередок інформації, одна з

основних ланок, говорячи сучасною мовою, інформатизації.

Спинимося на деяких моментах її проблем. Ми читаємо пресу, аналізуємо документи, прийняті управлінськими структурами. Але поки що інформатизацію розглядають переважно як створення механізму передачі інформації, як технічне, програмне забезпечення. Зрозуміло, це необхідна ланка, але в основі інформатизації лежить інформація, знання. І якщо ставити питання про розвиток інформатизації, то треба насамперед продумати, **розробити методологію накопичення фонду знання, фонду інформації**. Перенесення її на електронні носії - то вже суто технічна проблема, як і забезпечення обігу інформаційних ресурсів по комп'ютерних мережах. Нині спеціалісти достатньо уваги приділяють фактографічним конкретним базам даних. Розвиваються малі форми інформаційного обслуговування. Але прискіпливий аналіз показав, що одними малими формами обслуговування, простими накопиченнями баз даних бібліотеки вже не обійдуться. Різко зріс попит на БД, бази знань - синтетичні, аналітичні та прогностичні. Саме це найважливіша інформація, найважливіша ланка інформатизації. Якщо ми сконцентруємо увагу на цьому, то забезпечимо собі майбутнє і достойне фундаментальне та незамінне місце в новому інформатизаційному світі. Є потенційна можливість знайти і у великих, і в не дуже великих бібліотеках підрозділи, які займалися б пошуком, наповненням, створенням вищеназваних баз. У нас ці функції перебрала на себе служба інформаційно-аналітичного забезпечення.

Ще один важливий аспект інформатизації. Її бази наповнені, головним чином, гуманітарним змістом. Влиття технічних, точних наук, природничих знань відстає, що вельми негативно відбивається на бібліотечній справі. Більшість сьогоднішніх читачів - це соціогуманітарники: студенти, аспіранти, науковці, управлінці, працівники засобів масової інформації. Пов'язаних з виробництвом запитів у нас менше, але це тимчасове явище. Зрозуміло, що в реформаторстві первинне - це ідея, думка, проте суспільство рухає виробництво, економіка, і якщо виробник не знаходитиме у нас знань, інформації, то це шкодитиме загальному розвитку всього суспільства. Ось чому бібліотеки мають стати справжніми центрами баз знань. На підґрунті цих осередків можна розгорнути перспективну галузь інформатизації, культуро- й наукотворення. Майбутнє - за багатими автоматизованими масивами інформації.

На мою думку, проблему накопичення і введення в загальний обіг наукових баз знань найкраще

можна вирішити на основі бібліотек. Друковані й рукописні бази тут сформовані давно. До них треба додати електронні. Найперспективніші - інтегровані БД. Полівидова структура інформації - це майбутнє бібліотек. До того ж у бібліотеках є готові фахівці з точки зору їх переорієнтації, перепідготовки для інформаційної діяльності. Я проти розпорошення інформації по поодиноким невеликим організаціям, від цього потерпає все суспільство, бо це інформація, яка не вводиться в широкий науковий і культурний обіг. Скажімо, так: заморожена інформація, але на збір якої витрачаються кошти, котрі можна було б використати набагато раціональніше. На жаль, це не завжди враховується тими, хто проектує і розробляє процеси інформатизації. Але ініціатива за нами, й ми маємо в цьому напрямі ще попрацювати.

Звичайно, ніяка інформатизація бібліотек не вирішиться без фундаментальної ланки - електронного каталогу. Поки він не запрацює, інформатизації бібліотек немає. Окрема проблема - формат. Він повинен суміщатися із зарубіжними стандартами.

Хочу ще наголосити на архіважливості програмного забезпечення бібліотечної комп'ютеризації.

Усі програми, які є в українських бібліотеках, зарубіжні: Aleph, Allegro (на якій працює НБУВ), VTLS, Tinlib та ін. Вони розроблялися в розрахунок на інші бібліотечні технології, і жодна з програм не є органічною в наших умовах. Їх треба адаптувати, а зробити це неможливо, оскільки власники програм залишають за собою право вносити зміни у їх внутрішню побудову. Найкраще розробляти власне програмне забезпечення. Ми над цим працюємо, але про завершення говорити рано. І розраховувати ми можемо тільки на себе, на сили власних програмістів або, що надійніше, на кооперацію в цьому різних бібліотек.

Є й проблеми у роботі в Internet. Ми виступаємо і як користувачі системи, і як її наповнювачі, котрі мають конкурентноспроможний «товар». Але поки що ми затрималися на позиціях споживача мережі, продуктів, створених іншими.

Бібліотека не повинна втрачати жодної зі своїх функцій, удосконалювати класичні моделі, але й опанувати нові функції, види діяльності. Структура книгозбірні має не збіднюватися, а збагачуватися, урізноманітнюватися.

Завтрашній день бібліотек - це комплекс рукописних, друкованих, електронних видань.

Наша доля залежить від нас: або подолаємо труднощі, недовіру, нерозуміння, або програємо, якщо відділяться від нас електронні бібліотеки та електронні центри інформації. З'явилася тенденція

формувати останні поза бібліотеками. Вони в цьому програють, але програємо й ми. Рациональний вихід - у комплексному поєднанні. То ілюзії, що інформаційна система чи мережа можуть обійтися без бібліотеки, адже в них сконцентровано основну інформацію, найважливіші споконвічні знання. Не можна створити інформаційну мережу без інформаційної бази, без знань, накопичених у бібліотеках. А оскільки такі спроби продовжуються, то ми повинні самі будувати свої електронні бази. У зв'язку з ситуацією на інтелектуальному ринку, де також є свій бізнес і своя конкуренція, необхідно розвивати формування фонду так, щоб у бібліотеці накопичувалися всі види інформації, освоювалися та вводилися в науковий обіг. Скажімо, спеціалісти з голографії вважають, що наступний етап нових носіїв інформаційного процесу пов'язаний саме з голографією. Поставимо питання руба: чи є в наших бібліотеках хоча б один фахівець, спроможний взяти на себе освоєння нової технології? Відповіді нема. Але якщо голографія інтенсивно розвиватиметься і дедалі проникатиме у сфери людської діяльності, то ми можемо багато втратити.

Висувається на перший план проблема освоєння електронних потоків інформації, накопичення електронних видань. Напевне, варто законодавчо закріпити й зацікавити бібліотеки в таких варіантах розвитку. А вчених заохочувати, щоб вони електронну інформацію доставляли й передавали в бібліотеки. Але тут постає проблема авторського права. Зараз готуються нові доповнення до Закону про бібліотечну справу, тому нам слід самим вийти з ініціативою, щоб обов'язковий примірник електронних видань автоматично, як і примірник друку, надходив у провідні бібліотеки й Книжкову палату. Бо і видавництва, і засоби масової інформації, і телебачення електронну інформацію зберігають не всю. Вона дуже часто «стирається», бо її немаде тримати, а в бібліотеках вона б зберігалася і нею могли б користуватися споживачі.

Потрібно звернутися у ВАК з пропозицією, щоб електронні видання вважалися повноцінною інтелектуальною продукцією, яка захищується при захисті дисертації. До речі, й дисертації, й автореферати краще подавати в електронній формі. Наукова продукція швидше пошириться і ввійде в обіг, служитиме суспільству через електронні мережі, у спосіб електронних видань. Як це робити краще - завдання для бібліотек, інформаційних центрів, бібліотечних асоціацій - і вітчизняних, і міжнародних. Між національними бібліотеками можна було б укласти угоду щодо обміну електронними виданнями. На перших порах - бібліоте-

ко-знавчими, бібліографознавчими, що дало б можливість володіти найновішою інформацією з цих галузей знань.

Більшають потоки інформації. Кажуть, що різко зростають знання. Це не зовсім так. Різко зростає кількість публікацій, так званий інформаційний, публікаційний шум. Справжні нові знання на рівні відкриттів з'являються в історії не дуже часто. Але і непересічній, і пересічній людині розібратися в цих величезних потоках дуже складно. Тенденція їх наростання прогресуватиме дедалі більше. Для координації, орієнтування в них потрібен кормчий. Цю роль якнайкраще можуть перебрати на себе саме бібліотеки і бібліотекарі як інформаційні працівники, що й гарантуватиме вхід книгозбірень, як інформаційних координаторів, у національний і світовий інформаційний простір та майбутнє інформаційне суспільство.

Отже, Бібліотека повинна розвиватися як комплексна багатоцільова установа, що концентрує інформацію, нагромаджену людством, на всіх видах носіїв. І ще раз наголошую: яка сама виробляє знання і сама виробляє інформацію, хоча й вторинного характеру. За вторинною інформацією наше майбутнє, перспектива і наші кошти. До нас ітимуть не тільки по книжку, газету, журнал, а й по повнотекстову - аналітичну, прогностичну, синтетичну, реферативну - інформацію. Звичайно, для того щоб у бібліотеках робити такі матеріали, потрібні кадри. Ми маємо переорієнтувати бібліотекаря, формувати не просто бібліотечного працівника, котрий уміє тільки обробити книжку, обслужити читача і, глянувши на шифр одиниці збереження, відіслати її назад у фонди. Цей механічний підхід до роботи, відсутність творчості є великою бідою. *Працівник бібліотеки майбутнього, бібліотеки ХХ століття - це науково-інформаційний працівник.*

Зараз ми створюємо модель бібліотеки багатовидової внутрішньої структури і функцій. Це дасть можливість гідно ввійти в наступне тисячоліття і зайняти в суспільстві свою належну нішу.

Доцільно звернутися до керівництва МААН, Президії НАН України щодо надання бібліотекам наукових установ статусу науково-інформаційних центрів, а бібліотекарям - статусу науково-інформаційних працівників.

Підтримуючи традицію щорічних міжнародних науково-практичних конференцій, нашу зустріч у 1999 р. ми плануємо присвятити проблемі «Бібліотечно-інформаційні ресурси: базові проблеми формування і розвитку».